

Тернопільський національний економічний університет

Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

з

економічної теорії

на тему:

«Оцінка рівня тіньової економіки України»

Студентки групи ФБС-22

Дідик М.М.

Керівник:

старший викладач, к.е.н.

Сліпченко Т.О.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

План

Вступ

1. Теоретичні аспекти дослідження тіньової економіки
2. Оцінка та аналіз рівня тіньової економіки України: причини та наслідки тінізації вітчизняної економіки
3. Шляхи детінізації вітчизняної економіки, зарубіжний досвід

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Теоретичні аспекти дослідження тіньової економіки	5
2. Оцінка та аналіз рівня тіньової економіки України: причини та наслідки тінізації вітчизняної економіки	7
3. Шляхи детінізації вітчизняної економіки, зарубіжний досвід	10
Висновки	13
Список використаної літератури	15
Додатки	17

Вступ

Переважно у всіх країнах із ринковою структурою економіки завжди існувало таке явище, як «тіньова економіка». У різних країнах масштаби тіньової економіки відрізняються один від одного. Проте ще жодній не вдалось розпрощатись із цим процесом назавжди.

На вітчизняному рівні феномен тіньової економіки набуває значного поширення останніми десятиліттями. Внаслідок функціонування тіньової економіки маємо ряд проблем, серед яких постає головна – нестача фінансових ресурсів держави для забезпечення певних позитивних економічних зрушень.

Великою проблемою є те, що більшість операцій, які повинні відноситись до тіньових, можна здійснити і в легальному порядку.

Саме через масове поширення тіньової економіки і спостерігається негативний вплив на діловий авторитет України, на відносини із міжнародними організаціями, на можливість отримання іноземних інвестицій з боку інвесторів, адже останніх не приваблює така економічна ситуація і врешті-решт негативний вплив на соціальне становище населення. Актуальність цієї проблематики підтверджують дослідження як вітчизняних, так й іноземних вчених. Серед зарубіжних економістів до даної тематики звертались: В. А. Дадалко, К. Зіннес, Ю. В. Латов, М. Олсон, Д. А. Пешко, Ю. Н. Попов, Е. Е. Рум'янцева. Тіньову економіку досліджували такі вітчизняні науковці: З. С. Варналій, який у своїй праці розкриває економічні і правові аспекти тінізації малого підприємництва; М. І. Шульга та А. І. Мокій, які досліджують явище тінізації в контексті інтеграції національної економіки до світового господарства; В. О. Мандибур, який розглядає тіньову економіку як об'єкт системного наукового дослідження; Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська, О. Д. Василик, Я. А. Жаліло, І. Мазур, які розглядають процеси тінізації з точки зору їх оцінки [12].

Мета даного дослідження полягає у здійсненні оцінки рівня тіньової економіки, який спостерігається на даний час в Україні, а також у виробленні стратегії щодо процесів обмеження обсягу економіки в тіні.

Виходячи із мети, при написанні даної роботи було поставлено такі **завдання:**

- розглянути теоретичні засади сутності і природи тіньової економіки та особливості її формування;
- обґрунтувати причини виникнення явища «тіньова економіка»;
- визначити чинники та можливі наслідки тіньової економіки в Україні;
- запропонувати шляхи детінізації вітчизняної економіки на прикладі зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є процес формування тіньової економіки в Україні, його причини та наслідки.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти фінансових відносин, що виникають внаслідок функціонування тіньової економіки.

У ході дослідження цієї теми були використані наступні **методи:** аналіз законів та нормативно-правових актів; аналіз наукових праць вчених, економістів і фінансистів; оцінка досліджень українських аналітиків.

Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження тіньової економіки

Поряд з позитивними наслідками глобалізації світового господарства, які є очевидними принаймні для окремих країн та макрорегіональних інтеграційних утворень, вона супроводжується і негативними явищами, до яких, зокрема, належить поширення незаконної економічної діяльності у міжнародних масштабах. Порівняно з подібними явищами минулого (піратство, грабіжництво, контрабанда, работоргівля, торгівля наркотиками, алкоголем та ін.) масштаби іллегалізації, проникнення її в усі сфери економічної та суспільної активності, зокрема «державну приватизацію», деформацію суспільних норм і соціальної поведінки населення як на національному, так і на міжнародному рівнях дозволяє розглядати тінізацію як якісно нове явище, яке значно сильніше інтегроване в національні економічні системи [3].

Як суспільне явище «тіньова» економіка притаманна усім країнам незалежно від моделі та рівня їх соціально-економічного розвитку. Як органічна складова економіки будь-якого суспільства, «тіньова» економіка являє собою господарсько-комерційну діяльність, яка внаслідок певних причин прагне уникнути державного обліку та контролю. При цьому між офіційною економікою та її тінню є досить «розмита» зона. В основі появи та розвитку тіньового господарського укладу, що відповідає системі відносин ринкової економіки, лежать об'єктивні суперечності, що виникають між короткотерміновими цілями економічних агентів (індивідів, домашніх господарств та приватних фірм) і довготерміновими макроекономічними завданнями суспільства [7].

Взагалі, економіка розгалужується на такі дві частини: приховану та законну. Прихована економіка у свою чергу включає напівлегальну або ж «сіру», нелегальну та кримінальну або «чорну». Загалом поняття «тіньової» економіки вчені визначають по-різному.

Для прикладу, А. В. Базилук у своїх дослідженнях стверджує, що «тіньова» економіка – діяльність, яка в основі є кримінальною і охоплює незаконні види діяльності, а також діяльність, що є легальною, але

здійснюється методами, що є поза законом. О. В. Мандибура пояснює це явище, як економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, і спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [12].

Тіньова економіка – це невраховані офіційною статистикою та неконтрольовані державою виробництво, споживання, обмін і розподіл матеріальних благ, робіт або послуг. Деякі види тіньової діяльності не є кримінальними, однак найбільша частка пов'язана з кримінальною діяльністю в економіці [14].

Для тіньового сектора характерна роздробленість, а також висока конкурентність. У цій сфері основну частину здебільшого складають підприємства сімейного бізнесу або індивідуальна зайнятість. Концентрація в неформальному бізнесі утруднена – насамперед через швидке збільшення трансакційних витрат (тобто необхідність відкуповуватися від охоронців порядку).

Глобалізація світових господарських зв'язків та впровадження у фінансову сферу новітніх технологій одночасно з розвитком суспільства підвищують уразливість міжнародної фінансової системи, що дає змогу злочинцям у різних державах легалізувати незаконні доходи і фінансувати тероризм. Легалізація незаконних доходів відбувається переважно у банківській сфері, системі страхування, на ринку капіталів, а також в індустрії розваг. Крім того, як головні канали відмивання грошей використовуються ті галузі економіки, де можна без труднощів і в широкому масштабі застосовувати підроблені рахунки, накладні тощо. Варто виділити такі способи відмивання грошей, як використання процедур приватизації державних підприємств, визнання банкрутом і ліквідації юридичних осіб – суб'єктів господарювання [9].

Неформальний бізнес має і негативні риси: немає стабільних замовлень, страхування і захист прав власності є неможливими. Тому зайняті в цій сфері не завжди отримують високі, а частіше – нерегулярні і дуже низькі доходи.

Розділ 2. Оцінка та аналіз рівня тіньової економіки України: причини та наслідки тінізації вітчизняної економіки

Найбільш масштабно тіньовий сектор економіки представлений в країнах, що розвиваються, де тіньова зайнятість часто стає основною стратегією виживання найбідніших верств населення, що спостерігається на даний момент і в Україні. На сьогодні в Україні бачимо, що зростання тіньової економіки обганяє зростання легальної зайнятості. Некваліфіковані працівники забезпечують виробництво і реалізацію дешевих товарів і послуг першої необхідності для потреб настільки ж небагатих покупців.

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб. Вирішення цих проблем — серйозний виклик Україні після політичних змін у 2013-2014рр. [1].

Тіньова економіка в нашій державі приймає форми корупції, порушення законодавства з метою отримання незаконного прибутку або ж певного фінансового результату. На сьогодні прикладами тіньової економічної діяльності в Україні є:

- випуск не облікованих товарів, а також подальша їх реалізація;
- контрабандне ввезення товарів;
- нелегальні операції на валютному ринку;
- незаконна приватизація державного майна;
- нелегальний вивіз капіталу з країни;
- корупція;
- незаконне використання природних ресурсів;
- приховування реальних доходів суб'єктів господарювання та громадян.

Для вирішення цієї ситуації в країні необхідно внести зміни до законодавства, потрібно регулювати процеси створення підприємств, а також

контролювати їх власників.

Ми вважаємо, що до найбільш впливових чинників тінізації української економіки належать такі:

- Неєфективне державне регулювання економіки, тобто відсутність довіри бізнесу до держави та навпаки, висока бюрократизація, недосконале законодавче забезпечення. Також часто змінюється законодавче забезпечення підприємницької діяльності, що негативно відбивається на планування діяльності бізнесу.
- Велике та в деякій мірі несправедливе податкове навантаження, необізнаність із податковим законодавством. Відсутність механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків взагалі.
- Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування та зростанням рівня безробіття. Відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.
- Недосконале грошово-кредитне регулювання, непрозоре рефінансування комерційних банків, гіперактивність держави на позичковому ринку.
- Невисокий контроль за використанням коштів державного бюджету.
- Недосконала судова та правоохоронна система, низький рівень довіри населення до цих органів.

На рисунку 1 (додаток А) можна побачити, що за останні шість років спостерігається непостійний рівень тіньової економіки в Україні. У 2010 році він склав 38%, у 2013 році – 35%, в 2014 році рівень тіньової економіки збільшився до 43%. У 2015 році – 40%, а в 2016 зменшився до 34% [10].

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України оцінює зростання рівня тіньової економіки в першому кварталі 2015 року в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року в 5 відсоткових пунктів – до 47% від обсягу офіційного ВВП. Міністерство зазначає, що на початку 2015 року в умовах поширення цінових і девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту

спостерігалось подальше істотне зростання тіньової економіки, що почалося в 2013 році [8].

Серед країн Центральної та Східної Європи і на пострадянському просторі за масштабами тіньового сектора Україна, на жаль, і далі утримує одну із чільних позицій. Оцінки масштабів тіньової економіки в Україні коливаються у межах від 40 до 80% ВВП залежно від методу оцінки (наприклад, на основі попиту на гроші чи споживання електроенергії) [6].

За окремими оцінками, розвиток тіньової економіки в Україні (за відсутності конкурентоспроможного державного сектору і ринку приватних товаровиробників) може спричинити:

- локалізацію окремих ринків унаслідок поділу сфер економічного впливу;
- проникнення кримінальних елементів навіть у ті частини суспільства, що поки що не причетні до нелегального бізнесу;
- ігнорування громадянами чинного законодавства;
- відсутність накопичень капіталу, які б можна було використовувати для інвестування в економіку України [2].

На нашу думку, до негативних наслідків впливу тіньової економіки можна віднести також втрату інтелектуального та промислового потенціалу нації; непрозорий розподіл національного доходу держави; скорочення податкових надходжень, адже громадяни відхиляються від їх сплати; нелегальний експорт капіталу.

Розділ 3. Шляхи детінізації вітчизняної економіки, зарубіжний досвід

Аналіз зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності свідчить, що одним з основних її напрямів є вдосконалення системи оподаткування, адже ухилення від сплати податків є чи не найбільш поширеним проявом тонізації національної економіки. Водночас у багатьох зарубіжних країнах неподання декларації про доходи, надання неправдивої інформації для їх зменшення та інші форми ухилення від сплати податків визначені на законодавчому рівні як податкові злочини й проступки, що тягнуть за собою адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність. У даному контексті потрібно зазначити, що, на відміну від України, в багатьох країнах чітко розмежовується законна мінімізація податків й ухилення від їх сплати шляхом приховування доходів, що є злочинною формою. Цікаво зазначити, що у Франції, наприклад, відповідальність настає не лише за злочин, що проявляється у викривленні або приховуванні даних про доходи та іншої важливої інформації, а й замах на нього. У США аналогічно підставою відповідальності є спроба ухилення від сплати податків. В Англії ухилення від сплати податків вважається шахрайством у сфері комерції й карається тюремним ув'язненням до 10-12 років [4].

Останнім часом досить велика кількість міжнародних організацій та країн занепокоєні станом тінізації економік. Тому вони об'єднуються задля спільного вирішення даної проблеми. Ці дії є цілком зрозумілими. Адже розвиток тіньової економіки провокує загрози для фінансової та державної безпеки, а також вагомі перешкоди для сталого економічного розвитку.

Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов залучення тіньових капіталів у легальну економіку. Це сприятиме відчутному збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме збільшенню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання. Зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою показує, що

найпоширенішими методами протидії тіньовій діяльності є правове забезпечення і створення відповідних органів контролю для впровадження заходів спрощення процедур сплати податків і ліквідації причин, що змушують підприємців переводити свій бізнес у «тінь». Слід зазначити, що у деяких країнах поряд із названими заходами для збільшення надходження до бюджету застосовують практику амністії нелегального капіталу, а боротьба з тіньовою економікою здійснюється за участю неурядових і громадських структур [5, 42].

На думку І. Савченко та А. Іорданова, з метою сприяння легалізації тіньового сектора економіки України потрібно здійснити такі заходи: створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу; здійснювати моніторинг офшорних зон; вдосконалювати податкову систему; створити і впровадити прозору систему податкових пільг; оптимізувати адміністрування податків; розробити механізми притягнення до юридичної відповідальності недобросовісних платників; оголосити податкову амністію; підтримати баланс між фіскальною і регулюючою функціями податків; подолати нелегальний ринок праці; вдосконалити соціальне страхування і знизити фіскальне навантаження на фонд оплати праці (зокрема проведення пенсійної реформи); адекватна оплата праці, легалізація заробітної плати; підвищення обізнаності громадськості, забезпечення її впливу на рішення влади; державна підтримка інноваційних та інвестиційних проектів у реальному секторі економіки; зміцнення системи органів державної влади; застосування суворих мір покарання за корупцію і рейдерство; мінімізація державного регулювання різних сфер життя; забезпечення прозорості реального сектора економіки [13].

Україна в січні 2017 року збільшила збір податків порівняно з січнем 2016 року вдвічі – до 68 млрд. гривень з 30 млрд. гривень, і це свідчення детінізації економіки. Про це сказав Президент України Петро Порошенко. «За січень Україна збрала податків 68 мільярдів гривень. Що це? Це детінізація. Економіка вдвічі не зросла, як би ми не старалися», – заявив Президент. «Але те, що раніше йшло на фінансування тіньових оборотів, зараз заведено в

бюджет і працює на розвиток та соціальний захист людей», – сказав Порошенко [11].

Але все ж рівень тінізації національної економіки залишається досить високим. В Україні є багато невикористаних можливостей для впровадження зарубіжного досвіду детінізації економіки. І такими можна вважати наступні:

- внесення певних змін до законодавчих актів та законів, що регулюють фінансову та банківську діяльність;
- спрощення процедур щодо здійснення підприємницької діяльності насамперед в інноваційній сфері;
- потрібно посилити роль держави у запобіганні реєстрації фіктивних підприємств;
- посилення державної участі за одержанням, регулюванням, контролем прибутку підприємств на території держави;
- гармонізація нормативного забезпечення у сфері оподаткування, валютного регулювання;
- вдосконалення інституту відповідальності за ухилення від сплати податків чи інших обов'язкових платежів (встановити кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків через приховування доходів, як у США, Франції, Німеччині, Італії, Англії);
- розширення органів, що протидіють легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (досвід США);
- стимулювання добровільного подання інформативних повідомлень від населення щодо проявів тіньових відносин, які вони помітили (досвід Німеччини та Канади);
- боротьба з неформальною зайнятістю (досвід країн ЄС);
- запровадження стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційну сферу.

Висновки

У цілому, необхідно зазначити, що тіньова економіка характерна для всіх країн світу. Можна стверджувати, що мотиви ведення економіки «в тіні» однакові для всіх економік, вони різняться тільки глибиною свого прояву. Загалом, рівень тінізації економіки країн, що розвиваються є значно більшим, ніж рівень тінізації у розвинених країнах.

До найважливіших факторів, які стимулюють розвиток тіньової економіки в Україні насамперед варто віднести нерівномірне податкове навантаження, також вагомим чинником є непрозорість податкового законодавства України та зміни, що постійно вносяться до нього. Вагомим фактором є і те, що владні структури втручаються у діяльність господарюючих суб'єктів, а також корупція як органів місцевого самоврядування, так і органів державної влади.

Отже, тіньова економіка – це явище, яке просто неможливо ліквідувати зовсім, але можна мінімізувати його розміри. Ще жодній країні не вдалось позбутись тіньової економіки назавжди. Тіньова економіка – це і несплата податків, і незаконний бізнес, і фіктивні банківсько-фінансові операції, і контрабанда. В Україні спостерігається надзвичайно високий рівень тіньової економіки. Така ситуація національної економіки гальмує соціально-економічний розвиток країни, що виявляється насамперед в зростанні безробіття, в інфляційних процесах, в недоотриманні державним бюджетом податкових надходжень, в зниженні реального ВВП, а головне – в зниженні добробуту населення. Тіньова економіка несе негативний вплив і на стан економічної безпеки країни, відбувається зниження економічної активності суспільства, а теж ослаблення соціального захисту населення.

Останнім часом викликає занепокоєння те, що в Україні частка тіньового сектора економіки не зменшується, а навпаки – продовжує стрімко зростати. Спираючись на досвід різних держав, необхідно здійснювати економічну політику як в Україні, так і в інших економічно нестабільних країнах світу. На жаль, повністю знищити тіньовий бізнес ніяк неможливо. Однак, щоб

зменшити обсяги економіки в тіні, необхідно розробляти цілеспрямовану стратегію розвитку національної економіки, за якою повинні бути чесними не тільки уряд, але й народ.

Список використаної літератури

1. Ангела Бочі, Василь Поворозник / Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
2. Баранов С. О. / Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні, 2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/08-3-2015.pdf>
3. Барановський О. І. / Нові підходи до детінізації економіки, 2007 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/8-1-Baranovskyj.pdf>
4. Буглак Ю. М. – Зарубіжний досвід детінізації відносин у підприємницькій діяльності та можливості його використання в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.29-2/part_1/10.pdf
5. Дяченко Я. Я. Логіка упорядкування понятійного апарату і протидії тіньовій економіці / Я. Я. Дяченко // Фінанси України. – 2006. – №8. – С.41-46.
6. Лисоконь Д. М. – Шляхи детінізації економіки України, 2011 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evp/2011_3/Lysokon.pdf
7. Мандибура В. О. / Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження, 1998 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biblioteka.org.ua/book.php?id=1116673847&p=1>
8. Мінекономрозвитку: тіньова економіка виросла до 47% ВВП // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economics.unian.net/finance/1111580-minekonomrazvitiya-tenevaya-ekonomika-vyirosla-do-47-vvp.html>
9. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315-2005-%D1%80>
10. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

11. Порошенко знайшов доказ детінізації – збір податків подвоївся // Економічна правда. – 2017 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/3/622274/>
12. Рибалко А. В., Охріменко О. О. / Детінізація національної економіки в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків, 2009 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2009_1.pdf
13. Савченко І. Г. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І. Г. Савченко, А. Є. Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси [Текст]. – 2012. – № 3. – С. 107 – 116.
14. Тютюнєнко С. Г. / Теоретичні аспекти дослідження тіньової економіки із використання принципів математики гармонії, 2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/1/Downloads/evngu_2010_1_3.pdf

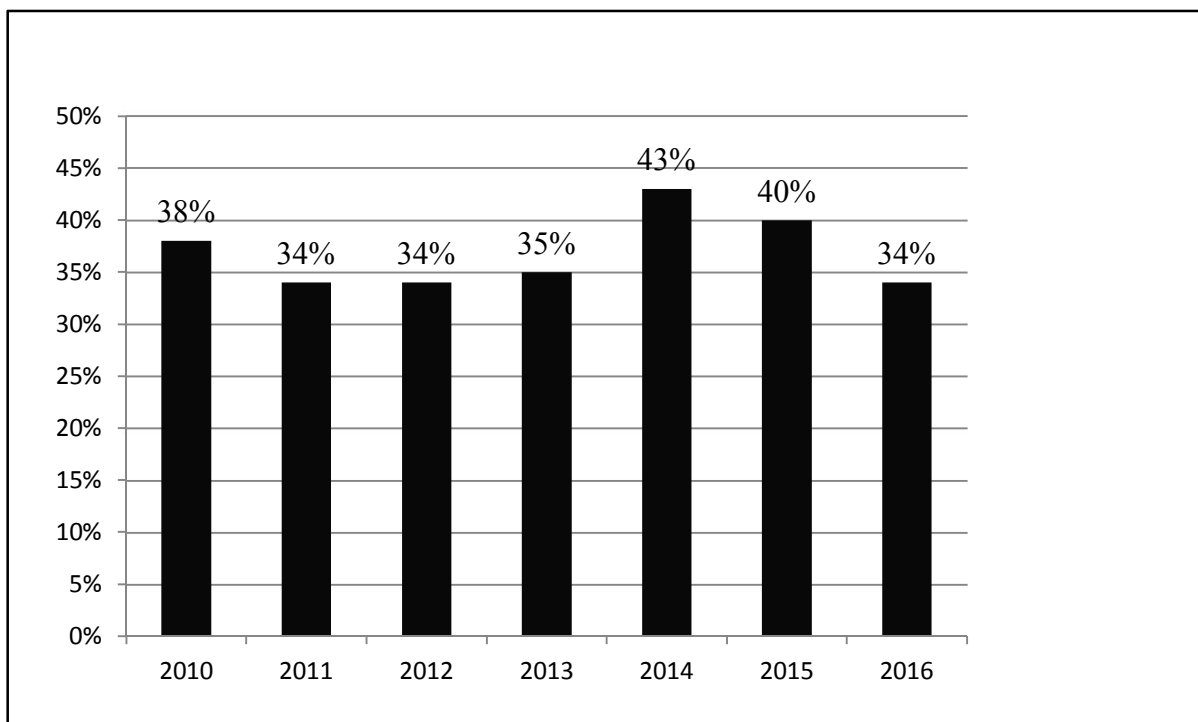

Рис. 1. Показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) за період 2010-2016 рр.*

*Складено автором за даними [10]